

§ 1. Поняття та ознаки правовідносин

Правовідносини --це врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами — носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності — і забезпечуються державою.

Ознаки правовідносин:

1. Становлять різновид суспільних відносин, соціальний зв'язок.

Правовідносини складаються між людьми або колективами як суб'єктами права з приводу соціального блага або забезпечення яких-небудь інтересів. Не може бути правовідносин з тваринами, рослинами, предметами. Відносини з ними є, але не за допомогою права. За негуманне поводження з собакою людина відповідає не перед собакою, а перед органами, що покликані захищати тварин.

У колишні часи (середньовіччя) суб'єктами права визнавалися тварини і навіть неживі предмети. Наприклад, у Росії в 1593 р. був покараний батогами і засланий до Сибіру церковний дзвін, що «дзвонив» у зв'язку з убивством царевича Дмитра.

2. Є ідеологічними відносинами —результатом свідомої діяльності (поведінки) людей. Правовідносини не можуть виникати, не проходячи через свідомість людей: норми права не можуть вплинути на людину, її поведінку, доки зміст правових норм не усвідомиться людьми, не стане їх правосвідомістю.

3. Є вольовими відносинами, які проявляються в двох аспектах:

а) у втіленні в них волі (інтересу) держави, оскільки правовідносини виникають на підставі правових норм;

б) у втіленні в них волі (інтересу) учасників правовідносин — вони зв'язані предметом інтересу, досягненням його результату.

Правда, правовідносини можуть виникати і припинятися поза волею (інтересом) їх учасників (наприклад, потерплий від злочину всупереч свому бажанню залучається у

кримінально-процесуальні правовідносини зі злочинцем і судом).

Однак реалізація правовідносин можлива лише на підставі виявлення волі (інтересу) їх учасників. При цьому є правовідносини, для виникнення яких необхідне волевиявлення всіх їх учасників (договір купівлі-продажу), а є правовідносини, для виникнення яких досить волевиявлення лише одного з учасників (проведення обшуку).

4. Виникають, припиняються або змінюються, як правило, на основі норм права у разі настання передбачених правовою нормою фактів. Правовідносини виступають як спосіб реалізації норм права, або, інакше, норми права втілюються в правовідносинах, відбувається їх індивідуалізація стосовно суб'єктів і реальних ситуацій. У нормах права вже закладені правовідносини, але в абстрактній формі (докладніше див. § «Передумови виникнення правовідносин. Взаємозв'язок норми права і правовідносин»).

Проте не можна вважати, що наявність правових норм автоматично призводить до виникнення правовідносин. Можливий і такий варіант, коли правові норми реалізуються, але правовідносин немає. Правда, таке трапляється вкрай рідко, наприклад, виникнення правовідносин у разі вирішення справи на підставі аналогії права.

5. Мають, як правило, двосторонній характер і є особливою формою взаємного зв'язку між конкретними суб'єктами через їх права, обов'язки, повноваження і відповідальність, які закріплені в правових нормах. Одна сторона має точно визначені суб'єктивні юридичні права (правомочна сторона), на іншу покладені відповідні суб'єктивні юридичні обов'язки (зобов'язана сторона). Повноваження -- прерогатива державних органів і посадових осіб. Юридична відповідальність — елемент вторинного характеру, який реалізується в результаті вчиненого правопорушення. Основний зміст правовідносин — суб'єктивне юридичне право і суб'єктивний юридичний обов'язок.

Не може бути правовідносин, заснованих лише на правах або лише на обов'язках. Правам однієї сторони відповідають обов'язки іншої. Наприклад, одна сторона — кредитор — має право на одержання боргу, а інша — боржник — обов'язок повернути борг. У деяких правовідносинах кожна сторона має і права, і обов'язки (фізичні особи), правомочності і відповідальність (посадові особи).

Ступінь конкретизації сторін може бути різним: а) точно визначена зобов'язана сторона; б) точно визначена лише правомочна сторона, а коло зобов'язаних осіб не визначено; в) точно визначені обидві сторони.

6. Охороняються державою, забезпечуються заходами державного впливу. У більшості випадків суб'єктивні права і юридичні обов'язки здійснюються без застосування примусових заходів. У разі потреби зацікавлена сторона може звернутися до компетентного державного органу, який виносить рішення (акт застосування права) з чітким визначенням прав і обов'язків сторін. Можливість державного примусу створює режим соціальної захищеності, безпеки, законності.

§ 2. Склад (структура) правовідносин

Система (організованість) правовідносин розкривається через їх структуру.

Структура правовідносин — це основні елементи правовідносин (суб'єкти) і доцільний спосіб зв'язку між ними на підставі суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності з приводу соціального блага або забезпечення яких-небудь інтересів.

Термін «структура» є адекватнішим стану правовідносин, оскільки термін «склад» лише фіксує їх елементи без вказівки на їх логічний взаємозв'язок. Правовідносини є логічно пов'язаною конструкцією всіх елементів, де головними полюсами зв'язку є їх суб'єкти, що реалізують суб'єктивні юридичні права, суб'єктивні юридичні обов'язки, повноваження і суб'єктивну юридичну відповідальність заради досягнення результату цього зв'язку.

Отже, термін «структура» містить елементний склад правовідносин і правові зв'язки між ними, тобто власне відносини між суб'єктами.

Суб'єкти, або суб'єктний склад, — це сукупність осіб, які беруть участь у правовідносинах (якнайменше дві — правомочний і зобов'язаний).

Об'єктом є те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність його суб'єктів.

Зміст — це суб'єктивні права, обов'язки, повноваження, відповідальність суб'єктів правовідносин, а також структура змісту — спосіб взаємозв'язку, що виникає на підставі суб'єктивних прав, обов'язків, повноважень, відповідальності. Структура змісту правовідносин утворює не зв'язок її змістовних елементів (суб'єктивних прав, обов'язків, повноважень, відповідальності), а той правовий зв'язок, який виникає на їх підставі з приводу домагання чогось. Інакше кажучи, це юридичне взаємне становище суб'єктів, яке визначає, формує їх поведінку через кореспондуючі один одному права і обов'язки заради задоволення їх інтересів. Структура змісту правовідносин може бути простою і складною.

Юридичний факт є підставою виникнення, зміни і припинення правовідносин.

Склад (структуру) правовідносин можна представити такою схемою:

Юридичний факт

Суб'єкти •*

правомочна сторона

правозобов'язана сторона

Юридичний зміст Ф
суб'єктивне юридичне право
суб'єктивний юридичний обов'язок

(повноваження —

посадових осіб)

(повноваження —

посадових осіб) суб'єктивна юридична відповідальність

(як результат вчиненого правопорушення)

Об'єкти *

§ 3. Передумови виникнення правовідносини

Правовідносини виникають і розвиваються за певних передумов.

Виділяють два види передумов виникнення правовідносин:

1) матеріальні (загальні):

- у вузькому значенні — це певні інтереси або блага, що зв'язують суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин;

- у широкому значенні — система соціальних, економічних, політичних, ідеологічних обставин, що спричиняють об'єктивну необхідність у правовому регулюванні суспільних відносин; встановлення доцільних відносин між суб'єктами через надання їм юридичних прав, повноважень (посадовим особам), а також покладання юридичних обов'язків і відповідальності;

2) юридичні (спеціальні):

- норма права;
- правосуб'єктність (праводієдатність);

- юридичний факт (може розглядатися і як передумова правовідносин, і як їх структурний елемент).

Двом видам передумов виникнення правовідносин відповідають два види їх змісту:

1) матеріальний — реальні дії, пов'язані з використанням і здійсненням суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків; фактично поведінка (дія чи бездіяльність), яку правомочний може, а правозобов'язаний повинен здійснити;

2) юридичний — суб'єктивне юридичне право, повноваження, суб'єктивний юридичний обов'язок, юридична відповідальність.

Норма права і правовідносини є взаємозалежними. Взаємозв'язок норми права і правовідносин виражається у такому.

1. Правовідносини виникають і функціонують на підставі норми права.

Обумовленість змісту правовідносин нормами права аж ніяк не означає, що всі види правовідносин можуть виникати і розвиватися лише за наявності відповідних норм права. Норми права найчастіше встановлюють лише окремі принципи правового регулювання, які як би окреслюють певні рамки правовідносин. Це є найхарактернішим для приватноправового регулювання (цивільно-правові відносини), де діє принцип «Дозволено все, що не заборонено законом».

Нерідкі випадки (особливо в правових системах англо-американського типу), коли норми права є наслідком правових відносин, які виникли в результаті індивідуальних рішень у судах, адміністративних органах. Тут шлях до норми права проходить від фактичних відносин до конкретних правових відносин, а потім до формулювання державою норми права загального характеру.

Як правило, правовідносини:

а) виникають, припиняються або змінюються на підставі норм права (повна детермінованість, тобто причинна обумовленість правовідносин нормами права);

б) допускаються нормами права (часткова детермінованість). У цьому разі зміст правовідносин визначається незалежними від правових норм «детермінантами», насамперед договором суб'єктів майбутніх правовідносин.

2. Правовідносини є формою реалізації норми права, впровадженням її в життя, нормою права в дії. За характером зв'язку між нормою права і правовідносинами можна судити про дійсну реалізацію прагнень, домагань людей. Точніше, за самим фактом виникнення або не виникнення правових відносин можна судити, чи відповідають правила, наказані нормою права, їх інтересам. Якщо норма права суперечить їх домаганням, люди не встановлюватимуть правові відносини відповідно до неї. З встановленням правових відносин їх сторонами реалізація права не закінчується, а тільки починається.

3. Норма права і правовідносини — неодмінні складові елементи механізму правового регулювання.

Їх єдність виражає союз самостійних, відносно вільних юридичних явищ, їх взаємодію, а не породження одного юридичного явища іншим юридичним явищем (див. главу «Правове регулювання і його механізм»).

4. Норма права містить у собі модель фактичних відносин та їх форми — правовідносини.

Якщо звернутися до аналізу структури норми права, то можна побачити, що гіпотеза вказує на умови виникнення правовідносин, диспозиція — на права і обов'язки, а санкція — на можливі наслідки недодержання норми і правовідносин, що виникають на її підставі.

Покажемо це на схемі.

Гіпотеза
Диспозиція
Санкція

Юридичний факт Суб'єкти правовідносин
Правовідносини (суб'єктивні юридичні права, суб'єктивні юридичні обов'язки, повноваження)
Наслідки невиконання обов'язків учасниками правовідносин Юридична відповідальність

§ 4. Суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок як основний юридичний зміст правовідносин

Розглянемо основний юридичний зміст правовідносин суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок[1].

Ознаки суб'єктивного юридичного права
Ознаки суб'єктивного юридичного обов'язку

1) можливість певної поведінки; 2) можливість, яка належить суб'єкту права — правомочному; 3) надається з метою задоволення інтересів правомочного; 4) існує у правовідносинах; 5) є мірою можливої поведінки, порушення якої є зловживання правом; 6) існує лише відповідно до суб'єктивного юридичного обов'язку; 7) встановлюється, юридичними нормами; 8) забезпечується (гарантується) державою

1) необхідність (повинність) певної поведінки; 2) обов'язок, що належить суб'єкту права — правозобов'язаному; 3) покладається з метою задоволення інтересів правомочної особи; 4) існує у правовідносинах; 5) є мірою належної поведінки; 6) існує лише відповідно до суб'єктивного юридичного права; 7) встановлюється юридичними нормами; 8) забезпечується (гарантується) державою

І суб'єктивне юридичне право, і суб'єктивний юридичний обов'язок мають свою структуру.

Структура суб'єктивного права — це його будова, яка виражається у зв'язку елементів — юридичних можливостей (правомочностей), наданих суб'єкту.

Суб'єктивне юридичне право

Суб'єктивний юридичний обов'язок

- вид і міра можливої (або дозволеної) поведінки суб'єкта права, що встановлені юридичними нормами для задоволення його інтересів і забезпечуються державою

- вид і міра належної (або необхідної) поведінки суб'єкта права, що встановлені юридичними нормами для задоволення інтересів правомочної особи і забезпечуються державою

Носій суб'єктивного юридичного права — правомочний

Носій суб'єктивного юридичного обов'язку — правозобов'язаний

Правомочність — складова частина змісту суб'єктивного права, що становить конкретну юридичну можливість, яка надається правосуб'єктній особі з метою задоволення її інтересів.

Істотними елементами суб'єктивного права є такі правомочності.

1. Правомочність на власні позитивні дії (правовикористання), інакше: право позитивної поведінки правомочного, тобто можливість чинити самим суб'єктом фактично і юридичне значущі дії (наприклад, право голосувати, подавати позов до суду, продавати чи дарувати своє майно та ін.).

2. Правомочність на чужі дії (правовиконання), інакше: право вимагання відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто можливість зацікавленої особи жадати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків (наприклад, вимагати сплату боргу, передавати майно, відшкодувати податкові недоплати та ін.).

3. Правомочність домагання (правозахист), інакше: право на захист, тобто можливість звертатися за підтримкою і захистом держави у разі порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи. Це право приводить у дію апарат держави — примус, якщо інша сторона не виконує свої обов'язки (стягувати в примусовому порядку борг, відновлювати незаконно звільненого на роботі). Право-домагання є продовженням

права-вимагання і найважливішою гарантією виконання певних обов'язків.

Не слід ототожнювати суб'єктивне право і правомочність, оскільки суб'єктивне право:

а) може бути до виникнення правомочності, існувати незалежно від його виконання. Правомочність є наслідком суб'єктивного права. Наприклад, кожна людина має право на вищу освіту, але не всі молоді люди вчаться, багато хто працює, у тому числі у фірмах, займаються бізнесом, тощо. Однак вони не позбавлені права на вищу освіту, хоча й не використовують його;

б) є ширшим за конкретну правомочність. Суб'єктивне право реалізується через конкретні правомочності. Наприклад, суб'єктивне право власності реалізується через три правомочності: право володіння, право користування, право розпорядження певним майном.

Якщо звернутися до галузевого змісту суб'єктивного права, то можна виділити низку специфічних правомочностей, які воно містить. Наприклад, у галузі кримінального права є такі правомочності: давати пояснення за пред'явленим обвинуваченням; вимагати виконання іншою стороною (органом дізнання, прокурором, слідчим, судом) відповідного юридичного обов'язку; скаржитися на дії і рішення особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду.

Структура суб'єктивного юридичного обов'язку є зворотним боком суб'єктивного юридичного права і складається із трьох елементів:

1) необхідності зобов'язаного суб'єкта здійснювати певні дії (активні обов'язки) або утриматися від них (пасивні обов'язки);

2) необхідності зобов'язаного суб'єкта реагувати на законні вимоги правомочної сторони (наприклад, обов'язок виконувати умови договору);

3) необхідності нести юридичну відповідальність (зазнавати позбавлення прав особистого, майнового чи організаційного характеру) у разі відмови від виконання юридичних обов'язків або несумлінного їх виконання, якщо суперечить вимогам правової норми (наприклад, обов'язок боржника платити неустойку за невиконання умов договору).

/ суб'єктивне юридичне право, і суб'єктивний юридичний обов'язок об'єднує те, що вони:

- впливають із юридичних норм; — забезпечуються державою;

- не безмежні, а існують у певних суворих рамках — це завжди «міра» поведінки.

Суб'єктивні права і обов'язки перебувають у тісному взаємозв'язку, є взаємозалежними, обумовленими одні одними. Завдяки їм між їх носіями — суб'єктами виникає зв'язок, який називається правовідносинами.

Права і обов'язки державних органів та їх посадових осіб як носіїв спеціальної правосуб'єктності виражаються через їх повноваження.

§ 5. Суб'єкти правовідносин

Суб'єкти правовідносин — це суб'єкти права, тобто особи, що мають правосуб'єктність. Вирази «суб'єкт права» і «особа, що має правосуб'єктність» збігаються. Правосуб'єктність — одна з обов'язкових передумов правовідносин.

Щоб стати учасником правовідносин, суб'єкти повинні пройти два етапи наділення їх юридичними властивостями:

- набути властивостей суб'єктів права як потенційних суб'єктів (учасників) правовідносин — через відповідність певним правовим вимогам щодо правосуб'єктності;
- набути додаткових властивостей юридичного характеру в конкретній юридичне значущій ситуації — суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що надаються їм правовими нормами. Саме вони визначають власне правові зв'язки, відносини між суб'єктами.

Суб'єкти правовідносин — це індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності.

Види суб'єктів правовідносин:

1) індивідуальні суб'єкти (фізичні особи):

- громадяни, тобто індивіди, що мають громадянство даної країни;
- іноземні громадяни;
- особи без громадянства (апатриди);
- особи з подвійним громадянством (біпатриди);

2) колективні суб'єкти (юридичні особи):

- державні органи, організації, установи, підприємства;

- органи місцевого самоврядування;

— комерційні організації (акціонерні товариства, приватні фірми тощо — вітчизняні, іноземні, міжнародні);

- громадські об'єднання (партії, профспілкові організації тощо);

- релігійні організації;

3) держава та її структурні одиниці:

- держава;

- державні утворення (суб'єкти федерації — штати, землі, автономії; в Україні — Автономна Республіка Крим);

— адміністративно-територіальні одиниці (область, місто, селище та ін.);

4) соціальні спільноти — народ, нація, етнічні групи, громадяни виборчого округу тощо.

§ 6. Правосуб'єктність фізичних осіб

Правосуб'єктність фізичних осіб (індивідуальних суб'єктів правовідносин) — це передбачена нормами права здатність (можливість) бути учасниками правовідносин.

У міжнародних документах про права людини (ст. 6 Загальної декларації прав людини, ст. 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) записано, що кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності.

В основі визначення природи правосуб'єктності (праводієздатності) фізичної особи лежать два критерії:

- вікова характеристика (певний вік);

- зрілість психіки, відсутність психологічних дефектів. Склад правосуб'єктності фізичної особи:

- правоздатність;

- дієздатність;
- деліктоздатність.

Правоздатність — це передбачена нормами права здатність (можливість) індивіда мати суб'єктивні юридичні права і виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки. Правоздатність виникає з моменту народження і припиняється зі смертю особи.

Правоздатність — не кількісне вираження прав суб'єкта, а постійний громадянський стан особи; не саме володіння правами, а здатність мати права, набувати суб'єктивних прав.

Вік, психічний і фізичний стан громадянина не впливають на його правоздатність. Правоздатність є рівною для всіх громадян незалежно від статі, національності, походження, майнового стану, місця проживання, причетності до релігії, належності до громадських організацій та ін.

Дієздатність — це передбачена нормами права здатність індивіда самостійно, своїми усвідомленими діями здійснювати (використовувати і виконувати) суб'єктивні юридичні права, обов'язки і нести відповідальність.

Дієздатність, на відміну від правоздатності, залежить від віку, фізичного стану особи, а також інших особистих якостей людини, що з'являються у неї в міру розумового, фізичного, соціального розвитку.

Повна дієздатність настає з моменту громадянського повноліття, і як правило, у більшості галузей права дієздатність і правоздатність збігаються в одній особі, вони нероздільні, крім цивільного (і частково сімейного) права, де недієздатна людина може бути суб'єктом конкретних правовідносин.

У цивільному праві є градація різних ступенів дієздатності.

Повна дієздатність настає з 18 років.

Неповна (відносна) дієздатність: 14 — 18 років (проекується в новому Цивільному кодексі України), 15—18 (за чинним законодавством).

Законодавством передбачена можливість оголосити неповнолітнього, який досяг 16 років, повністю дієздатним, якщо він працює за трудовим договором, у тому числі за контрактом, чи займається підприємницькою діяльністю. Оголошення неповнолітнього повністю дієздатним (акт емансипації) провадиться за рішенням органу опіки і піклування — за згодою батьків, усиновителів або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди — за рішенням суду.

Часткова дієздатність: до 14 років (проекується в новому Цивільному кодексі України), до 15 років (за чинним законодавством).

Обмежена дієздатність виражається в такому:

- обмеження прав і свобод людини і громадянина законом держави передбачено в тій мірі, в якій це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони і безпеки країни;
- обмеження прав і свобод людини і громадянина можливо за рішенням суду внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами.

Абсолютна недієздатність встановлена для осіб, визнаних недієздатними за рішенням суду внаслідок душевної хвороби чи слабоумства.

Ніхто не може бути обмежений у дієздатності інакше як за рішенням суду і відповідно до закону. Відсутність у дітей і психічно хворих власної дієздатності замінюється дієздатністю інших, спеціально визначених осіб — батьків, опікунів або піклувальників. Отже, правосуб'єктність -- категорія цільна, і в галузі цивільного права вона також утворює єдність правоздатності і дієздатності: тут замість правоздатної, але недієздатної особи може виступати її законний представник.

Деліктоздатність — це здатність нести відповідальність за вчинені правопорушення. У деяких випадках Деліктоздатність передуює настанню повної дієздатності. Наприклад, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, а за деякі види злочинів вона настає з 14 років (ст. 10 КК України). Варто уваги те, що, не досягши повної дієздатності, ці особи є деліктоздатними[2].

Передумовою деліктоздатності є осудність, тобто здатність у момент вчинення суспільне небезпечного діяння усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Правосуб'єктність фізичних осіб може бути:

загальною
спеціальною
індивідуальною

У конкретних правовідносинах суб'єкт може виступати як носій загальної, спеціальної та індивідуальної правосуб'єктності.

Правосуб'єктність -- юридична передумова для визнання особи носієм відповідного правового статусу (див. § «Правовий статус особи»).

§ 7. Правосуб'єктність юридичних осіб

Правосуб'єктність юридичних осіб (колективних суб'єктів правовідносин) — це правоздатність і дієздатність державних і недержавних організацій: державних органів, державних підприємств і установ, громадських об'єднань, комерційних (господарських) корпорацій, релігійних організацій та ін.

Юридична особа — організація, що має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражному або третейському суді[3]. Юридична особа — це не будь-який колективний суб'єкт, а колективний суб'єкт у певній галузі діяльності — господарській, соціально-культурній, змістом якої є товарно-грошові відносини, участь у цивільному (майновому) обороті. Статусом юридичної особи комерційні і неко-мерційні організації наділяються за законом. Ознаки юридичної особи.

1. Організаційна єдність: має чітку внутрішню структуру, органи управління і відповідні підрозділи для виконання завдань і функцій, закріплених статутом. Має реквізити, затверджені при реєстрації в державних органах (статут, круглу печатку, штампи, назву та ін.) і органах державної статистики (присвоєння ідентифікаційного коду, який є єдиним для всього простору України і зберігається протягом усього періоду існування).

2. Наявність майна, що знаходиться в її розпорядженні (у комерційної юридичної особи — в її власності), майнова відокремленість від майна її учасників і фундаторів (самостійний баланс

- кошторис витрат, статутний фонд і банківський рахунок).

3. Цільове призначення — створюється для певних цілей і не може діяти з іншими цілями. Комерційна юридична особа створюється для підприємницької діяльності.

4. Можливість виступати в цивільному обороті, набувати права і виконувати обов'язки від свого імені, тобто не зобов'язана звертатися за дозволом до вищої інстанції (наприклад, комерційна юридична особа може здійснювати операції, що не суперечать закону; створювати юридичні особи; обирати місце розташування).

5. Можливість бути позивачем і відповідачем у суді — звертатися з позовом на громадян, інших осіб, відповідати за боргами у разі зустрічного позову.

6. Обов'язок нести самостійну майнову відповідальність (якщо це майно закріплене за нею за правом власності).

За характером діяльності юридичні особи можуть бути:

- некомерційні (публічні),
- комерційні (приватні).

судами. Це: можливість вибору судців (арбітрів); спрощена процедура вирішення спору,

яка ґрунтується в цілому на розсуді сторін; конфіденційність розгляду; спеціалізація арбітражу. Саме тому даній формі захисту прав і врегулювання економічних спорів віддається перевага в багатьох економічно розвинутих країнах.

Некомерційні особи — державні організації і установи (парламент, уряд, суд, міліція, державні підприємства, органи місцевої влади та ін.) — спрямовують свою діяльність на задоволення тих чи інших невиробничих потреб: організаційно-управлінських, соціально-культурних, соціально-побутових та ін. Вони мають публічні цілі і не переслідують мету одержання прибутку як статутного завдання. Зазвичай діяльність таких організацій фінансується за рахунок державного бюджету (державні установи), або бюджету громадських організацій, або за рахунок добровільних внесків і пожертвувань.

До некомерційних юридичних осіб належать споживчі кооперативи, громадські або релігійні організації, благодійні та інші фонди, а також інші об'єднання, передбачені законом (див. § «Правосуб'єктність громадських організацій»).

Некомерційні організації можуть займатися і підприємницькою діяльністю, але лише остільки, оскільки це служить досягненню цілей, заради яких вони створені і відповідають ним. Наприклад, вуз може приймати за плату на навчання студентів для того, щоб одержаний прибуток використовувати на підвищення якості освіти (придбання приладів, літератури, оплата праці викладачів, ремонт і переобладнання приміщень тощо). Тут важливо додержуватися певної міри, щоб не перейти ту межу, за якою головними стають вже інші пріоритети — цілі комерційного характеру.

Некомерційні організації мають більшу стабільність і більшу незалежність від тих індивідів, що входять до складу юридичної особи. Існування юридичної особи, яка має некомерційний (публічно-правовий) характер, не залежить від волі її членів — підпорядкованих і підзвітних осіб. Наприклад, уряд не може припинити своє існування як орган виконавчої влади, навіть якщо всі члени кабінету міністрів підуть у відставку. Замість кабінету міністрів, який пішов у відставку, буде сформований новий кабінет. Тобто некомерційні, публічні організації продовжують функціонувати як юридичні особи і суб'єкти правовідносин.

Комерційні особи — комерційний банк, приватна фірма, акціонерне товариство та ін. — спрямовують свою діяльність на одержання прибутку і фінансуються насамперед за свій рахунок. Вони переслідують приватні цілі та інтереси своїх членів: вкладників, пайовиків, акціонерів і можуть припинити своє існування з волі цих осіб (наприклад, оголосити себе банкрутом).

Члени комерційних (приватноправових) юридичних осіб є повними їх представниками, їх воля — воля юридичної особи. Юридичною особою може бути індивідуальний, а не тільки колективний, суб'єкт права.

Правосуб'єктність комерційних організацій та їх об'єднань (асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів та ін.) передбачена законодавством у вигляді

організаційно-правових форм підприємницької діяльності і визначається статутними документами, зареєстрованими в установленому законом порядку. Наприклад, обсяг прав і обов'язків акціонерних товариств закритого і відкритого типу є різним: акції першого розповсюджуються шляхом відкритої передплати і купівлі-продажу на біржах; акції другого розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом відкритої передплати, купуватися і продаватися на біржах.

Спільним для правосуб'єктності комерційних організацій є те, що вона ґрунтується на засадах приватного права — диспозитивності і рівності сторін у цивільно-правових відносинах. Тут Правосуб'єктність однієї сторони не обмежує правосуб'єктності іншої сторони. Договірні відносини виникають на основі рівності (автономії) сторін незалежно від їх статусу. Це відносини між громадянами-власниками, орендарями, фермерами, громадянами і організаціями, організаціями між собою, в тому числі і державними, акціонерними, орендними підприємствами і корпораціями, наприклад, договір між органом внутрішніх справ і громадянином на охорону квартири. У цих відносинах державний орган виступає як юридична особа; засновує договірні відносини на принципі диспозитивності (а не імперативності). У сфері підприємництва діє той же принцип, що й у сфері регулювання поведінки фізичних осіб і діяльності громадських об'єднань: «Дозволено все, крім прямо забороненого законом» (загальнодозвільний тип /режим/ правового регулювання).

Коли ж діяльність комерційної корпорації виходить за рамки товарного виробництва і обігу і потрапляє у сферу дії публічного права (державна реєстрація підприємств, стягнення податків та ін.), вступає в дію принцип «Дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (спеціально-дозвільний тип /режим/ правового регулювання). У сфері управління державною власністю відбувається поєднання імперативного і диспозитивного методів правового регулювання — виникають адміністративно-правові і цивільно-правові відносини.

Яким є співвідношення правоздатності і дієздатності у юридичної особи?

В юридичній науці тривалий час панувала думка про те, що правосуб'єктність юридичної особи відрізняється від правосуб'єктності фізичної особи. Вважалося, що у юридичної особи правоздатність і дієздатність виникають одночасно і не можуть бути обмежені, тоді як у фізичної особи правоздатність і дієздатність виникають неодноразово і дієздатність обмежується.

Однак сформоване раніше уявлення про повний збіг правоздатності і дієздатності юридичної особи не виправдує себе в умовах трансформації суспільства до ринкових відносин. Виявилось, що юридична особа не завжди без будь-яких умов може використовувати ті права, які має. Дієздатність юридичної особи може змінюватися без зміни її правоздатності. Так, підприємство-боржник не має можливості реалізувати свої права на власний розсуд. Його дієздатність обмежується. Цю обмежену дієздатність юридичної особи-боржника доповнює (наприклад, відповідно до законодавства Росії) арбітражний управляючий, який має широкі повноваження щодо управління підприємством-боржником. Своїми діями він дає можливість підприємству-боржнику

брати участь у цивільному обороті через здійснення всіх не заборонених законом операцій.

Отже, правоздатність і дієздатність юридичної особи як суб'єкта правовідносин (наприклад, комерційної організації) не збігаються цілком, як не збігаються правоздатність і дієздатність фізичної особи. Правда, у колективних суб'єктів правовідносин (юридичних осіб) така розбіжність правоздатності і дієздатності є винятковою.

§ 8. Компетенція державного органу як вираз його спеціальної правосуб'єктності

У кожній юридичній особі є два блоки компетенції.

Перший блок складає її правосуб'єктність як юридичної особи — некомерційної або комерційної (визначається в момент створення і реєстрації; у комерційної організації вона може бути змінена протягом діяльності: а) добровільно за її рішенням; б) примусово за рішенням уповноваженого державного органу).

Другий блок — спеціальна компетенція (лат. *competentia* -здатність, відання, належність за правом), яка полягає у праві .в певних межах провадити професійну діяльність.

Наприклад, обсяг спеціальної компетенції комерційного банку визначається у два способи:

через перелічення в законі банківських операцій, які банки можуть здійснювати, і встановлення заборон для діяльності банків;

через видання ліцензії на банківську діяльність конкретному банку.

Спеціальна компетенція комерційної організації виражається у праві провадити професійну підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку.

Інша справа — компетенція державного органу: в ній виявляється спеціальна правосуб'єктність державного органу як колективного суб'єкта правовідносин. Встановлюючи компетенцію кожного із органів, держава здійснює не тільки «поділ праці» між ними, а й поділ державно-владних повноважень.

Компетенція державного органу (уряду, міністерства, парламенту, органів суду, міліції, прокуратури та ін.) — це закріплена законом (або іншим нормативним актом) сукупність його владних повноважень (прав і обов'язків), юридичної відповідальності і предмета відання[4].

Компетенцію державного органу можна зобразити за такою схемою:

Владні повноваження

Предмет відання

Юридична відповідальність

а) юридичні права для здійснення державних функцій (щодо об'єктів управління); б) юридичні обов'язки, що на нього покладаються (перед державою); Тут права -- можливості щодо виконання покладених функцій — збігаються з обов'язками — необхідністю (повинністю) стосовно держави і зливаються в єдину правову категорію повноважень

головний напрямок діяльності, тобто основне функціональне призначення (наприклад, у міліції — безліч прав і обов'язків, а предмет відання — охорона громадського порядку) - настає за результатами роботи, за неналежне виконання повноважень або перевищення їх обсягу; разом з повноваженнями юридична відповідальність є елементом спеціального правового статусу державного службовця, зокрема посадової особи

Юридичні повноваження (правообов'язки) державного органу або його посадової особи — вид і захід владного впливу на учасника правових відносин з метою реалізації припису правової норми, досягнення певного соціально-корисного результату. Цей вплив спрямований на задоволення домагань уповноваженого суб'єкта або на винну особу.

Юридичні повноваження не можуть бути представлені як одне лише право або один лише обов'язок. З одного боку, при здійсненні повноважень державним органом і посадовими особами центр ваги у співвідношенні прав і обов'язків припадає на обов'язки, оскільки за їх невиконання настає притягнення до юридичної відповідальності. З іншого боку, державний орган і посадові особи мають право вимагати відповідної поведінки від інших органів і осіб, а також їх невтручання в сферу своєї компетенції, встановлену державою. Тому юридичні повноваження постають як певні правообов'язки (поєднання прав і обов'язків) — покладені обов'язки виконуються через користування наділеними правами. При формулюванні повноважень законодавець в одних випадках може перенести центр ваги лише на права, в інших — лише на обов'язки.

Владні повноваження державного органу виражаються, наприклад, у праві видавати правові акти — нормативні та індивідуальні, підписувати цивільно-правові договори, у можливості забезпечувати виконання і додержання правових актів примусовими засобами (див. § «Державна служба...» глави «Механізм і апарат держави»).

У правовій державі кожний державний орган і його посадові особи мають компетенцію, яка визначається в нормативно-правових актах, і зобов'язані діяти в її межах. Так, компетенція глави держави, вищих органів влади і управління визначається конституцією, а інших державних органів — законами і положеннями про ці органи.

Компетенція державних органів має спеціальний характер і не є рівною для всіх органів держави. Порядок встановлення і обсяг компетенції залежать від того, до якої ланки державного апарату належить державний орган — законодавчої, виконавчої, судової

влади або органів прокуратури та ін.

На відміну від індивідуальних суб'єктів правовий статус колективних суб'єктів — державних органів як суб'єктів правовідносин обмежується тими цілями і завданнями, заради яких вони створюються.

Специфіка виконання повноважень державними органами полягає в тому, що вони діють у підсистемі публічного права (конституційне, адміністративне право), для якого характерним є імперативний метод — юридичної субординації і підпорядкованості. З одного боку, це питання компетенції державних органів і посадових осіб, які мають правомочності на видання в односторонньому порядку індивідуального розпорядження з визначенням прав і обов'язків підпорядкованих і підзвітних осіб; а з іншого боку — питання пасивної правосуб'єктності підпорядкованих і підзвітних осіб, їх обов'язків і відповідальності. Воля підлеглих не є визначальною для індивідуального акта, що видається.

§ 9. Об'єкти правовідносин

Об'єкти правовідносин — це матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки.

Розрізняють такі види об'єктів правовідносин:

1) предмети матеріального світу: речі, цінності, майно тощо. Речі — предмети природи в їх природному стані, а також створені в процесі трудової діяльності. До них належать засоби виробництва, предмети споживання. Цінності — гроші, акції, векселі, облігації, цінні документи (диплом, атестат). Купівля-продаж продуктів, промислових товарів, міна, дарування, спадкування

- це лише деякі правовідносини, де об'єктом є предмети матеріального світу;

2) послуги виробничого і невиробничого характеру — виконання роботи, обумовленої договором або контрактом, наприклад, договір перевезення, підряд на капітальне будівництво, виконання пісні на святковому концерті та ін.;

3) продукти духовної та інтелектуальної творчості — твори мистецтва, літератури, живопису, кіно, інформація, комп'ютерні програми та інші результати інтелектуальної діяльності, що захищаються законом (наприклад, Закон України «Про авторське право і суміжні права»). З їх приводу виникають правовідносини у суб'єктів права — громадян, які відвідують музеї, виставки, бібліотеки, поетичні вечори, а також купують книги,

комп'ютерні програми тощо. Тут у суб'єкта інтерес до об'єкта духовний, інтелектуальний;

4) особисті немайнові блага — життя, здоров'я, честь, гідність, право на освіту та інші права і свободи. Наприклад, між учнем і керівництвом школи виникають правовідносини, їх об'єктом є не атестат, а освіта. Між громадянином, що придбав путівку в санаторій, і адміністрацією санаторію виникають правовідносини, їх об'єкт — здоров'я громадянина; у будинку відпочинку об'єктом правовідносин є відпочинок власника путівки тощо.

Об'єкт правовідносин — це те, заради чого вони виникають. Якщо об'єкт права — суспільні відносини, що можуть бути предметом регулювання і вимагають такого регулювання, то об'єкт правовідносин — вужче, конкретніше -- частинка суспільних відносин, елемент (одиниця загального), з приводу якого взаємодіють суб'єкти, те, на що спрямовані суб'єктивні юридичні права і обов'язки осіб. Людина не може бути об'єктом правовідносин.

§ 10. Види правовідносин

Види правовідносин за функціями права:

регулятивні
охоронні

— виникають із фактів правомірної поведінки суб'єкта, тобто такої поведінки, яка відповідає нормам права (більшість цивільних, трудових, сімейних та інших правовідносин). Як правило, вони можливі за наявності норм права та юридичного факту, а також можуть виникати на основі договору між сторонами

- виникають із фактів неправомірної поведінки суб'єкта, тобто такої поведінки, яка вимагає певної реакції держави (кримінальні, адміністративні правовідносини) . Вони пов'язані з виникненням і здійсненням юридичної відповідальності, передбаченої в санкції охоронної норми

Види правовідносин за характером обов'язку:

активного типу
пасивного типу

обов'язок здійснити певні дії на користь іншої сторони
обов'язок утриматися від небажаних для іншої сторони дій

Складні правовідносини можуть бути змішаними: тут поєднуються правовідносини пасивного і активного типу, відносні і абсолютні.

Види правовідносин за ступенем визначеності суб'єктів:

абсолютні
відносні

визначена лише одна сторона — носій суб'єктивного права, а всі інші зобов'язані утримуватися від порушення її законних прав та інтересів (відносини власності: точно визначений власник, а всі інші зобов'язані не заважати йому здійснювати свої права; відносини, пов'язані з реалізацією політичних свобод /свобода слова, зборів, друку/: недопущення державою перешкод їх законному здійсненню; відносини авторства та ін.) точно визначені права і обов'язки всіх учасників, як таких, що наділені правом (правомочних), так і право-зобов'язаних (покупець і продавець, юрист і клієнт, викладач і студент; будь-яке цивільно-правове зобов'язання, що виникає із договорів, із заподіяння шкоди)

Види правовідносин за галузями права:

- конституційно-правові (відносини громадянства);
- адміністративно-правові (відносини, пов'язані зі стягненням і сплатою податків);
- цивільно-правові (відносини купівлі-продажу речі або цінних паперів);
- трудові (відносини за трудовим договором) та ін.

Види правовідносин за субординацією в правовому регулюванні:

матеріально-правові
процесуально-правові

- виникають на основі норм матеріального права: адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові та ін.
- виникають на основі норм процесуального права і похідні від норм матеріального права: адміністративно-процесуальні, цивільні процесуальні, кримінально-процесуальні та ін.

Процесуально-регулятивні (процес укладання договору)

Процесуально-охоронні (кримінальне провадження) — типові правовідносини, пов'язані з реалізацією юридичної відповідальності

Види правовідносин за суб'єктами:

- між суб'єктами федерації (у федеративній державі);
- між громадянами держави;
- між громадянином і державою;
- між юридичною особою — суб'єктом приватного права і державним органом;
- між державними органами;
- між органом держави і службовими особами, у рамках яких вони зобов'язані виконувати розпорядження керівника даного органу, та ін.

Види правовідносин за кількістю суб'єктів:

- прості — не поділені на складові частини (як правило, між двома суб'єктами);
- складні — містять у собі систему самостійних правовідносин (як правило, між трьома і більше суб'єктами).

Види правовідносин за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами:

- односторонні — кожна із сторін має або права, або обов'язки (договір дарування, договір позики);
- двосторонні — кожна із сторін має як права, так і обов'язки (договір купівлі-продажу).

Види правовідносин за волевиявленням сторін:

- договірні — виявляється воля як правомочної, так і зобов'язаної сторін. Мають місце головним чином у сфері приватного права (горизонтальні правовідносини);
- управлінські — досить виявлення волі лише правомочної сторони. Мають місце головним чином у сфері публічного права (вертикальні правовідносини).

Останнім часом стали відрізняти комплексні правовідносини—у підприємницькому праві, в яких поєднуються засади публічного і приватного права (горизонтально-вертикальні правовідносини).

Види правовідносин за строком дії:

- короткочасні;
- довгочасні.

§11. Юридичний факт. Фактичний (юридичний) склад

Юридичний факт — це життєва обставина, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

За наявності норм права без юридичного факту правовідносини неможливі.

Юридичний факт — передумова правовідносин. Наприклад, наявність норм права, які регулюють порядок спадкування, не означає, що індивід вступив у спадкоємні правовідносини і одержав спадщину. Необхідне настання певних обставин, що фіксуються в гіпотезах норм права.

Функції юридичних фактів:

- функція залучення суб'єкта права до правовідносин;
- функція породження правосуб'єктності, її набуття або виникнення (наприклад, з народженням дитини виникає громадянство; для створення підприємства необхідна реєстрація).

Отже, юридичні факти не тільки служать підставою для виникнення, зміни і припинення конкретних правовідносин, а й цілеспрямований рух останніх є головним наслідком юридичних фактів.

Юридичні факти класифікуються за різними підставами.

Види юридичних фактів за юридичними наслідками:

правоутворюючі
правозмінюючі
правоприпиняючі

- юридичні факти, з якими норми права пов'язує виникнення правовідносин (наприклад, наказ ректора про зачислення абітурієнта К. до вузу)
- юридичні факти, з якими норми права пов'язує зміна правовідносин (наприклад, наказ ректора про переведення студента К. з очної на заочну форму навчання)
- юридичні факти, з якими норми права пов'язує припинення правовідносин (наприклад, наказ ректора про видачу студенту К. диплома про закінчення вузу)

Слід зважити на те, що один і той самий юридичний факт може бути правоутворюючим,

правозмінюючим, правоприпиняючим для суб'єктів, які є сторонами у правовідносинах. Так, факт смерті громадянина — обставина, що припиняє правовідносини між померлим і його дружиною, дітьми. Одночасно це є і правоутворюючим фактом, тому що після закінчення певного строку з дня смерті громадянина виникають правовідносини, пов'язані з реалізацією права дружини, дітей на спадщину.

Види юридичних фактів за вольовою ознакою:

Дії
події

— вольова поведінка суб'єктів права, з якою пов'язані виникнення, зміна та припинення правовідносин (наприклад, угода, постанова слідчого, рішення суду)
- юридичні факти, що виникають, змінюються і припиняються поза волею людей (наприклад, природне стихійне явище, смерть)

обставини

- складні юридичні факти, які охоплюють своїм змістом дії та події (наприклад, безвісна" відсутність, місце проживання, недієздатність), їх використання об'єктивно необхідне в трудовому, сімейному, кримінальному праві та ін.

Дії

правомірні
неправомірні

- відповідають вимогам норм права (договір)
- не відповідають вимогам норм права (правопорушення)

Правомірні дії

юридичні акти
юридичні вчинки

— дії, пов'язані зі вступом особи в конкретні правовідносини з наміром досягти певного юридичного наслідку (наприклад, звернення громадянина з заявою до державного органу про прописку)

- дії, що не пов'язані зі вступом особи в конкретні правовідносини і незалежно від їх наміру спричиняють юридичні наслідки (наприклад, фіктивний шлюб породжує у разі народження дітей всі юридичні обов'язки, пов'язані з утриманням і вихованням дітей

Неправомірні дії

злочини
проступки

- передбачені законом суспільне небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність), що спричиняють за чинним законодавством, кримінальну відповідальність. Злочин відрізняється від проступку більшим ступенем суспільної небезпечності

- один із видів правопорушень, який полягає у винній дії або бездіяльності, що спричиняють за чинним законодавством, дисциплінарну чи адміністративну відповідальність. Проступок відрізняється від злочину меншим ступенем суспільної небезпечності

(див. главу «Правова і правомірна поведінка. Правопорушення і юридична відповідальність»).

Події

абсолютні
відносні

(наприклад, смерть людини породжує наслідки: майно переходить до дружини, дітей, тобто виникають спадкоємні правовідносини, змінюється склад учасників правовідносин, суб'єктом яких був померлий)

(наприклад, смерть застрахованої особи в результаті вбивства спричиняє наслідки незалежно від того, з якої причини відбулося позбавлення життя — виплачується страхова премія сім'ї; у спадкоємців убитого виникають правовідносини з органом страхування)

Види юридичних фактів за складом:

прості
складні (фактичні склади)

Нерідко для виникнення передбачених правовою нормою юридичних наслідків потрібен не один юридичний факт, а сукупність фактів. Сукупність юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків, передбачених нормою права (виникнення, зміна або припинення правовідносин), називається фактичним (юридичним) складом.

Приклад. Для зачислення до вищого навчального закладу необхідні: загальна середня освіта, підкріплена документом; успішна здача вступних іспитів; документ, що свідчить

про внесення певною суми за навчання (якщо це комерційний навчальний заклад); наказ ректора про зачислення до вузу.

Фактичні склади

проті
складні

- включають факти, що належать до тієї ж самої галузі законодавства. Наприклад, для укладення шлюбу необхідна сукупність фактів: взаємна згода осіб, що вступають до шлюбу; досягнення ними шлюбного віку; відсутність у кожного з них зареєстрованого в органах РАГСу шлюбу; відсутність між ними родинних відносин, дієздатність осіб, що вступають до шлюбу. Всі ці факти передбачені однією галуззю законодавства — шлюбно-сімейним

- включають факти, що належать до різних галузей законодавства. Наприклад, пенсійні правовідносини можуть виникнути лише за наявності трьох фактів: досягнення встановленого законом віку, наявності виробничого стажу, рішення органу соціального забезпечення про нарахування пенсії. Тут досягнення встановленого законом віку та наявність необхідного виробничого стажу передбачені нормами трудового законодавства, а рішення органу соціального забезпечення — це сфера адміністративного законодавства

Фактичний склад не слід плутати з подіями — складними юридичними фактами.

§12. Презумпції

У правовій дійсності є феномен, який, не будучи юридичним фактом, може породжувати правовідносини. Це — презумпція.

Види презумпцій за фактом правового закріплення:

фактичні (загальножиттєві)
законні

- правдоподібне знання про розвиток природи, суспільства, мислення; можуть використовуватися суб'єктами судової, слідчої діяльності без звернення до доказів
- певний логічний засіб, який використовується у судовому процесі внаслідок того, що він передбачений законом або впливає із його змісту

У законі не виражені і юридичного значення не мають

У законі виражені і мають юридичне значення

Ми ведемо мову про законні презумпції.

Презумпція (лат. *praesumptio* — припущення) — закріплене в законі припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що мають юридичне значення.

Презумпції — важливий і досить гнучкий інструмент регулювання правовідносин, завдяки якому зникають сумніви в існуванні певного юридичного факту, оскільки в них:

- відображаються вихідні, принципіві засади прав;
- закладений механізм реалізації цих засад. Законні презумпції бувають двох видів:
 - неспростовні презумпції — не потребують доведення, тому що не підлягають сумніву;
 - спростовні презумпції — можуть бути спростовані в результаті встановлення іншого щодо цих фактів, (див. ще про презумпції у § «Основні стадії застосування норм права»).

Види презумпцій за субординацією в правовому регулюванні та їх риси:

матеріально-правові
процесуально-правові

- містять правоположення про наявність (відсутність) певного юридичного факту при існуванні інших фактів, які можуть мати відношення до іншого суб'єкта даних правовідносин або неозначеного кола осіб
- виключають необхідність доказів для винесення рішення або вказують на суб'єкта, на якого покладається тягар доведення під час розгляду юридичної справи, чим встановлюється порядок застосування норм процесуального права
- служать передумовою для існування процесуальної презумпції - мають передумовою матеріально-правову презумпцію
- вступають у дію лише за доведеності умов їх застосування
— завжди впливають із правової норми і розподіляють тягар доведення суворо визначено, а не приблизно
- завжди можуть бути спростовані через доказ про відсутність фактів, за наявності яких вони застосовуються
- не можуть бути спростовані, якщо матеріально-правова презумпція є незаперечною

Слід зважити на те, що в більшості правових норм матеріальні і процесуальні види презумпцій тісно переплітаються.

Кожна галузь права має чималий «набір» презумпцій. Наприклад, у Цивільному кодексі України закріплено таку презумпцію, як презумпція вини. Вина визнається обов'язковою умовою для застосування заходів цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань або у разі заподіяння шкоди. Правда, із презумпції вини є винятки. І все ж таки загальним правилом у країнах континентальної Європи є таке: неодмінною передумовою договірної відповідальності є вина боржника.

Іншим прикладом презумпції може бути закріплена в Цивільному кодексі Російської Федерації презумпція розумності і добросовісності учасників цивільних правовідносин (ч. 3 ст. 10). Це означає, що: 1) операції юридичної особи, які виходять за межі її правоздатності, визнаються недійсними; 2) учасник цивільних Правовідносин визнається добросовісним, а доводити його недобросовісність має той, хто з такими діями пов'язує певні юридичні наслідки.

Щоб не виникало потреби у розширювальному тлумаченні презумпцій - ні судовому, ні доктринальному, вони повинні закріплюватися в законах і чітко формулюватися.

§ 13. Правовідносини, що виникають при виконанні обов'язків

Правовідносини органів внутрішніх справ та їх співробітників виникають, як правило, в галузі публічного права, тобто є субординаційними відносинами (влада — підвладність) — відносинами по вертикалі.

Правовідносини органів внутрішніх справ за сферою поширення можна поділити на дві категорії:

- зовнішні;
- внутрішні.

Зовнішні правовідносини — це відносини між органами внутрішніх справ і громадянами, організаціями, підприємствами, установами, які виникають у ході забезпечення громадського порядку і безпеки особи, суспільства, держави.

Внутрішні правовідносини — це відносини усередині системи органів внутрішніх справ між: а) службами і підрозділами різних рівнів; б) між ними і вищими посадовими особами; в) по лінії «начальник — підлеглий» у службі, підрозділі.

Органи внутрішніх справ можуть вступати й у нетипові для них правовідносини. Вони виникають між несупідрядними органами і мають, як правило, договірний характер.

Нетипові правовідносини органів внутрішніх справ, що виникають у результаті договору:

- договори на охорону об'єктів підрозділами позавідомчої охорони МВС;
- договори на супровід;
- договори на організацію охорони громадського порядку на комерційній основі при проведенні масових заходів;
- договори, пов'язані з реалізацією права засуджених на свободу віросповідання в місцях виконання покарання у виді позбавлення волі та ін.

Види правовідносин у діяльності органів внутрішніх справ за галузями права:

- конституційно-правові;
- адміністративні правові;
- адміністративно-процесуальні;
- кримінально-правові;
- кримінально-процесуальні;
- кримінально-виконавчі;
- цивільно-правові;
- цивільні процесуальні та ін.

Види правовідносин у діяльності органів внутрішніх справ за функціями права:

охоронні — основні; регулятивні.

Суб'єкти правовідносин системи органів МВС:

- органи внутрішніх справ у цілому;
- органи міліції як складова частина органів внутрішніх справ;
- інші структурні підрозділи органів внутрішніх справ;
- окремі посадові особи органів внутрішніх справ. Компетенція органів внутрішніх справ включає:

1. Повноваження (правообов'язки):

- а) забезпечення особистої безпеки громадян;
- б) попередження і припинення злочинів та адміністративних правопорушень;
- в) розкриття злочинів;
- г) охорона громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, надання допомоги громадянам, посадовим особам, підприємствам, установам, організаціям і громадським об'єднанням у здійсненні їх законних прав і інтересів.

2. Предмет відання — головний напрямок діяльності, тобто основне функціональне призначення (наприклад, у міліції це охорона громадського порядку).

3. Відповідальність за результати своєї роботи. Діяльність органів внутрішніх справ визначається законами

та іншими нормативно-правовими актами.

Об'єкти правовідносин системи органів МВС — діяльність (поведінка) учасників правовідносин:

- а) адміністративно-правових відносин — поведінка громадянина і конкретного співробітника міліції;
- б) кримінально-процесуальних відносин — поведінка учасників кримінального судочинства;
- в) цивільно-правових відносин, низки адміністративно-правових відносин (організаційно-майнових) — поведінка учасників цих відносин і майно.

Юридичні факти можуть бути класифіковані залежно від правовідносин, в які вступає співробітник органів внутрішніх справ.

Загальні правовідносини органів внутрішніх справ та їх співробітників виникають, змінюються і припиняються на підставі їх компетенції, визначеної нормативно-правовими актами (організація охорони громадського порядку, охорона безпеки, боротьба зі злочинністю, організація роботи особового складу та ін.).

Юридичними фактами в процесі загальних відносин є:

- 1) заяви, повідомлення, скарги громадян, організацій у зв'язку з правопорушеннями, що готуються або вже вчинені, які органи внутрішніх справ та їх співробітники зобов'язані вирішити і за наявності законних підстав задовольнити інтереси заявників;
- 2) звернення громадян до співробітників органів внутрішніх справ при реалізації ними своїх прав або виконанні обов'язків, наприклад, при одержанні паспорта, дозволу на

прописку, на виїзд у прикордонну зону, на придбання зброї;

3) виявлення або встановлення фактів правопорушень (злочинів, проступків) і осіб, що їх вчинили;

4) договори, які укладають органи внутрішніх справ.

[1] Про правомочність див. § «Компетенція державних органів», про юридичну відповідальність — главу «Юридична відповідальність».

[2] В ряді країн нижня границя кримінальної дієздатності є високою (16—17 років), в інших — низькою (8-9 років).

[3] Третейський суд — одна з форм судового захисту прав громадян і організацій, альтернативний засіб вирішення спорів. Відповідно до ст. 12 Арбітражного процесуального кодексу України третейські суди, поряд з арбітражним судом, правомочні розглядати будь-які економічні спори, підвідомчі арбітражному суду, за винятком спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні і виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб. Крім того, третейському суду також не підвідомчі справи про банкрутство. Як процесуальна форма, третейський суд має цілу низку переваг у порівнянні з державними

[4] Інакше: предмет діяльності, функціональне призначення.